

УДК: 347.9

Секція 9 Міжнародне право

В. В. Філатов

orcid.org/0000-0002-8059-3736

доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права

Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро),

кандидат юридичних наук, доцент

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя є новою для Української держави, і була застосована після низки соціальних потрясінь та початку збройного конфлікту на Донбасі. На сьогодні вчені-правники чомусь залишають поза увагою природу та сутність цієї аналітичної моделі. Внаслідок чого теоретичні положення про принципи, напрямки та вихідні ідеї перехідного правосуддя залишаються неопрацьованими, що негативно впливає на процес примирення та встановлення історичної правди. Прогалини в теорії стосуються і методологічних аспектів аналізу ролі моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві, що зумовлює необхідність ознайомлення з методами пізнання цього міжнародно-правового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання методології дослідження правових явищ в різні часи аналізували О. Р. Антонова, В. Ф. Антоненко, В. А. Завгородній, М. В. Костицький, О. В. Мінченко, О. В. Сурілов, М. Х. Ялі. Однак спеціальних досліджень методологічних аспектів вивчення моделі

перехідного правосуддя досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є систематизація та аналіз сфери застосування загальнонаукових і спеціальноправових методів дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз моделі перехідного правосуддя вимагає використання комплексу методів, до числа яких входять як загальнонаукові, так і спеціальноправові способи пізнання. Пропонуємо в рамках цієї статті окремо проаналізувати вищезгадані групи методів та окреслити напрямки їхнього використання в рамках визначення природи, ролі та функцій перехідного правосуддя.

Загальнонаукові методи дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

1. Історичний метод. Його природа та сутність пов'язані з тим, що розвиток будь-якого правового явища характеризується, послідовністю, спрямованістю, незворотністю, новаціями, збереженням досягнутих результатів, наступництвом та запереченням. Тобто, історичний метод дає змогу відтворити особливості розвитку правового явища, реконструювати втрачені наукою пояснення окремих етапів його розвитку [1, с. 14]. На нашу думку, історичний метод є джерелом інформації про правову природу та соціальну роль правового явища, і дозволяє пов'язати ці дві категорії в єдину правову конструкцію. Це достатньо принципове завдання, адже отримані результати демонструють світоглядну сутність досліджуваного правового явища. В контексті дослідження моделі перехідного правосуддя, історичний метод можна використати для:

– аналізу історії виникнення концепту перехідного правосуддя в міжнародному праві (зокрема, що стосується передумов виникнення, початкового нормативно-правового матеріалу, ключових ідей та засад);

– вивчення етапів розвитку моделі перехідного правосуддя (йдеться про формування та узагальнення історичного досвіду держав під час використання моделі перехідного правосуддя);

– встановлення передумов та закономірностей застосування моделі перехідного правосуддя (мова йде про особливості поставторитарного та постконфліктного етапів розвитку);

– з'ясування історіографії розвитку спеціальних інституцій в рамках перехідного правосуддя (це стосується не тільки окремих органів та комісій, а й суб'єктів, які формували нормативно-правову основу застосування цієї моделі для виходу з різного роду соціальних потрясінь);

– визначення переваг та недоліків моделі перехідного правосуддя (йдеться про окреслення самого узагальненого історичного досвіду, який змушує держави звертатися до моделі перехідного правосуддя на певних етапах розвитку держави).

2. Лінгвістичний метод. Цей метод порівняно з іншими правовими методами є складним і багатограним, має подвійну природу походження, і постає засобом та способом формалізації права як сукупності соціальних ідеалів. Тобто, цей метод допомагає пізнати відповідні зміни звичайного мовлення в процесі його відтворення засобами та процедурами правового регулювання [2, с. 57]. З урахуванням специфіки моделі перехідного правосуддя, лінгвістичний метод є одним з основних, оскільки більшість категорій та термінів необхідно додатково тлумачити та з'ясовувати їхнє функціональне призначення. Зокрема, лінгвістичний метод в процесі аналізу моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві можна використати для:

– ознайомлення з термінологією перехідного правосуддя (передусім йдеться про такі ключові категорії, як: історична правда, примирення, соціальні потрясіння, збройний конфлікт, репарація, інституційна реформа, внутрішнє переміщення, анексія тощо);

– дослідження термінологічних підходів до формування політики перехідного періоду, які використовували держави, що перебували на етапі перехідного правосуддя (передусім йдеться про узгодженість національної та міжнародної термінології);

– аналізу практики документування порушень прав людини в рамках збройних конфліктів та інших соціальних потрясінь (перш за все для вивчення відповідних нормативно-правових передумов такої діяльності);

– осмислення трансформації змісту окремих правових категорій під час еволюції концепту перехідного правосуддя (здебільшого це пов'язане з розширенням змісту означених категорій).

3. Системно-функціональний метод. В процесі дослідження міжнародно-правових явищ цей метод дозволяє розглянути явище як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, тобто системи розглядаються з точки зору функцій, заради яких вони створювалися. Це дає змогу усвідомити місце цих систем в суспільстві, їхню внутрішню структуру, скласти змістовне уявлення про кожну підсистему і її потенціал» [3, с. 28]. З огляду на це, системно-функціональний метод в рамках аналізу моделі перехідного правосуддя доцільно використати для:

– дослідження системи принципів та напрямків перехідного правосуддя (йдеться про вивчення їхнього змісту, структури, особливостей застосування);

– ознайомлення зі структурою спеціальних інституцій, які створюються в рамках моделі перехідного правосуддя (зокрема, їхнім переліком, функціями, засобами нормативно-правового регулювання та механізмами інтеграції у владні структури кожної окремої держави);

– аналізу засад функціонування самої моделі перехідного правосуддя (йдеться не тільки про вихідні ідеї, а й про умови функціонування моделі та механізми узагальнення історичного досвіду держав на етапі забезпечення сталого розвитку).

4. Метод аналізу та синтезу. Цей метод представляє собою певні логічні операції, які дають змогу досліджувати явище загалом на основі об'єднання

взаємопов'язаних елементів в одне ціле. За його допомогою розкривається зміст понять, які складають предмет дослідження, здійснюється класифікація досліджуваних загальнотеоретичних категорій, формулюються проміжні та загальні висновки [4, с. 27]. Він дозволяє сформулювати авторські визначення та класифікації, які є невід'ємним елементом наукового дослідження і розкривають його повноту та об'єктивність. В процесі дослідження моделі перехідного правосуддя метод аналізу та синтезу можна використати для:

- систематизація понятійного апарату дослідження (в рамках перехідного правосуддя є проблема уніфікації термінологічного апарату національного законодавства з відповідним апаратом, який існує на міжнародно-правовому рівні);

- формування авторських класифікацій, які дають змогу більш комплексно розглянути міжнародно-правові явища (особливо це стосується принципів і напрямків перехідного правосуддя);

- узагальнення висновків дослідження (у висновках розкривається новизна наукового дослідження, його актуальність, унікальність та теоретико-прикладне значення);

- пошуку закономірностей розвитку моделі перехідного правосуддя (йдеться про з'ясування природи здібностей напрямків і принципів перехідного правосуддя до адаптації під потреби національної правової системи кожної окремої держави).

5. Методи індукції та дедукції. Цей складний метод застосовується для формулювання висновків дисертаційних досліджень на підставі окремих приватних спостережень. Він заснований на тому, що логіка мислення розвивається від конкретного до загального, і навпаки [5, с. 83]. Переконані, що цей метод дуже важливий для дослідження міжнародно-правових явищ, адже дозволяє логічно переходити від міжнародного до національного рівня, і у зворотному напрямку. Тому означений метод в доцільно використати для:

- вивчення досвіду імплементації моделі перехідного правосуддя в окремих зарубіжних країнах (мова йде про практику застосування напрямків і принципів перехідного правосуддя в окремих державах);
- дослідження механізму імплементації міжнародно-правових стандартів перехідного правосуддя в національне законодавство України;
- аналізу ключових загроз та особливостей впровадження в Україні моделі перехідного правосуддя (вивчення шляхів модернізації вітчизняного законодавства під впливом вихідних ідей перехідного правосуддя);
- ознайомлення зі шляхами трансформації узагальненого історичного досвіду під контекст кожної окремої держави, яка опинилася на етапі перехідного правосуддя.

6. Синергетичний метод. Цей метод має особливе значення для дослідження міжнародно-правових явищ, оскільки при використанні синергетичного підходу сучасні міжнародно-правові відносини слід розглядати як складну систему взаємовідносин її складових елементів, кількість яких завдяки глобалізаційним процесам і надалі продовжує постійно збільшуватися. Це призводить до ускладнення як процесу прийняття зовнішньополітичних рішень, так і до непередбачуваності розвитку самих міжнародно-правових відносин [6, с. 113]. Дослідження моделі перехідного правосуддя звісно відбувається з урахуванням подібних тенденцій, адже в процесі задіяні не тільки держави, які опинилися на поставторитарному та постконфліктному періодах розвитку, а й численні міжнародні інституції. Тому синергетичний метод в рамках дослідження моделі перехідного правосуддя доцільно використати для:

- аналізу ролі міжнародного права у сфері прав людини в рамках перехідного правосуддя (йдеться про використання міжнародно-правових актів в означеній сфері в процесі реалізації напрямків перехідного правосуддя);
- визначення ролі міжнародного кримінального права в концепті перехідного правосуддя (передусім необхідно окреслити можливості

використання міжнародно-правових інстанцій для документування фактів порушення прав людини та покарання винних);

– дослідження ролі міжнародного права у сфері статусу біженців в концепції перехідного правосуддя (зокрема, щодо вивчення питання розбудови політики у сфері внутрішнього переміщення та статусу біженців);

– ознайомлення з міжнародно-правовими формами роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя (переважно йдеться про специфічні форми співробітництва держав з ООН).

7. Діалектичний метод. Основою діалектичного методу Г. Гегеля є методологічний підхід до будь-якого об'єкта дослідження як суперечливого процесу, що прагне розвитку та переходу на вищий рівень буття, а також струнка система категорій діалектичної логіки, що формує методологічний каркас будь-якої пізнавальної діяльності [7, с. 217]. Варто припустити, що діалектичний метод дозволяє розглянути міжнародно-правове явища в його динаміці, тобто з урахуванням постійного, системного розвитку як самого явища, так і об'єктивної дійсності. Для перехідного правосуддя така динаміка є важливою умовою існування моделі, яка поєднана з об'єктивними чинниками, тобто національним контекстом кожної держави, яка опинилася на цьому перехідному етапі. Тому діалектичний метод в процесі дослідження моделі перехідного правосуддя варто використати для:

– вивчення механізмів узагальнення історичного досвіду (передусім для необхідності з'ясування закономірностей такого узагальнення, а також алгоритмів трансформації історичного досвіду у міжнародно-правовий матеріал);

– аналізу динаміки розвитку принципів і напрямків перехідного правосуддя (зокрема, слід зосередитися на питанні оновлення та уточнення їхнього змісту під впливом кожного окремого державного контексту);

– ознайомлення зі станом розробки теоретико-прикладних проблем перехідного правосуддя в теорії міжнародного права (йдеться про еволюцію

удосконалення теоретичних поглядів та розвиток прикладних форм реалізації вихідних ідей перехідного правосуддя);

– дослідження закономірностей розвитку передумов застосування моделі перехідного правосуддя (зокрема йдеться про трансформацію соціальних потрясінь та передумови їхнього виникнення в державі);

– з'ясування етапів формування аналітичної природи моделі перехідного правосуддя (мова йде про поєднання історико-правових та соціально-політичних вчень в рамках єдиного уніфікованого міжнародно-правового концепту).

8. Метод прогнозування і моделювання. Він представляє собою передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії і базується на законах руху досліджуваного об'єкта, використовує необхідний і достатній розроблений сучасною наукою методологічний інструментарій з метою одержання імовірнісних (але з високим ступенем достовірності) науково генерованих і обґрунтованих, якісно та кількісно виражених, висловлювань про перспективи, можливі чи бажані стани об'єктів державно-правової або міжнародно-правової дійсності [8, с. 29]. На нашу думку, цей метод дозволяє побудувати науково обґрунтовані гіпотези розвитку досліджуваного міжнародно-правового явища, які ґрунтуються на отриманих результатах наукового пошуку. В контексті аналізу моделі перехідного правосуддя, цей метод можна використати для:

– систематизації основних викликів і загроз реалізації в Україні напрямків перехідного правосуддя (передусім варто сконцентруватися на природі цих загроз та спрогнозувати ймовірні результати політики перехідного періоду);

– формування прогнозів щодо подальшого розвитку і утвердження моделі перехідного правосуддя в теорії міжнародного права (здебільшого це стосується використання цієї моделі у майбутньому тими країнами, які опинилися на етапі соціальних потрясінь);

– моделювання механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів перехідного правосуддя в національне законодавство України (через такі механізми і розкривається універсальність концепту перехідного правосуддя та його здатність адаптуватися до національного контексту різних держав);

– систематизації перспективних напрямків наукових пошуків у сфері перехідного правосуддя (йдеться про прогнозування актуальних питань, які у недалекому майбутньому цікавитимуть вчених, які досліджують міжнародно-правові інструменти примирення та досягнення сталого розвитку).

Спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

1. Формально-юридичний метод. Він дозволяє визначити формальний зміст міжнародно-правових норм, сприяє розкриттю внутрішньої структури міжнародно-правового явища та сприяє формулюванню понять в рамках досліджуваного правового явища [9, с. 224]. На наш погляд, використання цього методу дає змогу систематизувати основні результати дослідження міжнародно-правового явища, узагальнюючи погляди на окремі його елементи. Для перехідного правосуддя цей метод може вважатись основою спеціальноправової методології, оскільки буде використаний для:

– класифікації принципів і напрямків перехідного правосуддя (мається на увазі поділ за відповідними ознаками, який дозволяє поглибити уявлення про природу цих принципів і напрямків, а також з'ясувати їхні інституційні зв'язки в рамках концепту перехідного правосуддя);

– дослідження внутрішньої структури моделі перехідного правосуддя (йдеться не тільки про елементи будови, а й про їхню узгодженість з вихідними ідеями концепції відновлювального правосуддя);

– аналізу функцій міжнародних інституцій у сфері правового забезпечення та змістовного наповнення моделі перехідного правосуддя (переважно йдеться про наднаціональні структури, які концептуально формують модель перехідного правосуддя);

– характеристики організаційних структур перехідного правосуддя (це стосується вивчення сутності окремих інституцій, які створюються для подолання соціальних потрясінь та наслідків збройних конфліктів).

2. Метод еволюційної епістемології. Цей метод необхідно розуміти як еволюцію у спрямуванні побудови більш кращих теорій на основі переходу від менш продвинутої стадії до більш продвинутої [10, с. 59]. В рамках аналізу моделі перехідного правосуддя, цей метод дозволяє пов'язати історичні етапи розвитку самого концепту перехідного правосуддя з трансформаційними процесами його напрямків і принципів, які тривали під впливом доволі різних за характером чинників. Отже метод еволюційної епістемології в рамках дослідження моделі перехідного правосуддя можна використати для:

– аналізу міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя, прийнятих європейськими інституціями (цікавим вбачається з'ясування підходів до формування системи означених актів);

– вивчення еволюції міжнародно-правових форм роботи інституцій Європейського Союзу у сфері перехідного правосуддя (здебільшого цікавить зв'язок процесу еволюції міжнародно-правових форм із масштабами загрози, які виникали в різних країнах на етапі соціальних потрясінь);

– дослідження форм застосування Радою Європи принципів та напрямків перехідного правосуддя (йдеться про регіональну нормотворчість та специфіку правозастосовної практики в рамках концепції перехідного правосуддя);

– визначення ролі Організації з безпеки і співробітництва в Європі з прав людини у формуванні концепту перехідного правосуддя (здебільшого це стосується дослідження функцій та конкретних напрямків діяльності ОБСЄ у сфері розбудови миру та встановлення історичної правди).

3. Аксиоматичний метод. Він являє єдине методологічне підґрунтя таких пізнавальних систем, як філософія та наука, і дозволяє вибудувати різнорівневу модель пізнавального процесу, тобто аксиоматичний метод передбачає пізнавальні побудови на засадах очевидного знання [11, с. 144]. На

нашу думку, цей метод має важливе значення для систематизації результатів дослідження моделі перехідного правосуддя, оскільки він дозволяє представити концепт перехідного правосуддя як цілісну модель, яка об'єктивно існує в сучасному міжнародному праві. Тобто, застосування аксіоматичного методу допоможе виконати поставлені завдання та систематизувати їхні результати у вигляді цілісного наукового дослідження.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. У своїй науковій праці В. Ф. Антоненко слушно зазначає, що дослідження міжнародно-правових явищ вимагає особливої методології, адже міжнародне суспільство – це зовсім інша, ніж та, що базується на структурі держави, соціальна цілісність, і дослідження конфліктності в межах цієї соціальної «мегацілісності» також повинне мати іншу, відмінну від «внутрішньодержавної» методологію [12, с. 59]. Ця теза якнайкраще підходить до тематики перехідного правосуддя, методологія дослідження якої повинна бути унікальною та одночасно функціональною. Однак варто уточнити, що означена методологія також повинна дати досліднику змогу проаналізувати «мегацілісну» модель перехідного правосуддя через призму окремих національних контекстів, які саме утворюють це міжнародно-правове явище. Сподіваємося, що запропонована нами методологія, тобто сукупність загальнонаукових та спеціальноправових методів наукового пізнання, дасть змогу вирішити це складне та одночасно цікаве з наукової точки зору завдання. При цьому перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання розмежування за допомогою означених методів міжнародно-правової природи перехідного правосуддя від національного контексту та політики перехідного періоду.

Література:

1. Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Право*. 2015. № 12. С. 12–17.

2. Мінченко О. В. Плюралізм методологічних підходів у юридико-лінгвістичному дослідженні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 51–62.
3. Сурілов О. В. Теорія держави і права: підручник. Одеса: Астропринт. 1998. 224 с.
4. Завгородній В. А. Теоретичний інструментарій дослідження феномену впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1 (85). С. 20–30.
5. Антонова О. Р. Методологія дослідження правових інститутів шлюбу та сім'ї. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 78–90.
6. Ялі М. Х. Синергетичний підхід у сучасних дослідженнях міжнародних відносин. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. №. 4. С. 112 – 123.
7. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 216–219.
8. Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. *Методологические проблемы юридической науки*. Київ: Наукова думка, 1990. С. 27–36.
9. Лоскутов Т. Догматичний та аксіологічний підходи до визначення предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 221–225.
10. Поппер К. Эволюционная эпистемология. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики. Москва: Эдиториал УРСС. 2006. С. 57–75.
11. Бондаревич І. Аксіома як методологічне підґрунття знання. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 2. С. 140–150.
12. Антоненко В. Ф. Щодо проблем ефективності міжнародного права. *Вісник Харківського Нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1042. С. 58–60.

Анотація

Філатов В. В. Аналіз методів дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві – Стаття присвячена дослідженню сутності та сфери застосування загальнонаукових та спеціальноправових методів в процесі аналізу моделі перехідного правосуддя. Ключовою гіпотезою для написання статті є відсутність в теорії міжнародного права комплексного бачення методологічних засад дослідження окремих міжнародно-правових явищ. На думку автора подібна проблема виникла внаслідок існування об'єктивних і суб'єктивних чинників. До числа об'єктивних чинників автором віднесено: відсутність чітко окресленого понятійного апарату перехідного правосуддя в теорії міжнародного права; розгалуженість міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя; багатосуб'єктність нормотворчого процесу на міжнародно-правовому рівні; відсутність єдиної правозастосовної практики. До суб'єктивних чинників, на думку автора, варто зарахувати: обмеженість наукових пошуків внутрішньодержавним правом; політизованість та ідеологізованість досліджень міжнародно-правових явищ; обмеженість національним контекстом перехідного правосуддя. Автор систематизує в окремі групи загальнонаукові та спеціальноправові способи пізнання міжнародно-правових явищ. На підставі такого розподілу, автор детально аналізує поняття та сутність кожного наукового методу. До числа загальнонаукових методів дослідження моделі перехідного правосуддя автор відносить: історичний метод, метод аналізу та синтезу, діалектичний метод, метод дедукції та індукції, синергетичний метод, метод прогнозування та моделювання, системно-функціональний та лінгвістичний метод. Автором обґрунтовано доцільність використання в процесі аналізу моделі перехідного правосуддя наступних спеціальноправових методів: формально-юридичний метод, метод еволюційної епістемології та аксіологічний метод.

Ключові слова: загальнонаукові методи, методологія дослідження, міжнародно-правове явище, перехідне правосуддя, спеціальноправові методи, сфера застосування.

Summary

Filatov V.V. Analysis of methods of research of model of transitional justice in modern international law – The article is devoted to research of essence and sphere of application of general scientific and special legal methods in the course of the analysis of model of transitional justice. The key hypothesis for writing the article is the lack of a comprehensive vision in the theory of international law of the methodological foundations of the study of individual international legal phenomena. According to the author, such a problem arose due to the existence of objective and subjective factors. Among the objective factors the author includes: the lack of a clearly defined conceptual apparatus of transitional justice in the theory of international law; ramifications of international legal acts in the field of transitional justice; multi-subjectivity of the rule-making process at the international legal level; lack of uniform law enforcement practice. According to the author, the subjective factors include: limited scientific research by domestic law; politicization and ideology of research of international legal phenomena; limited national context of transitional justice. The author systematizes into separate groups general scientific and special legal ways of knowing international legal phenomena. Based on this distribution, the author analyzes in detail the concept and essence of each scientific method. Among the general scientific methods of research of the model of transitional justice the author includes: historical method, method of analysis and synthesis, dialectical method, method of deduction and induction, synergetic method, method of prediction and modeling, system-functional and linguistic method. The author substantiates the expediency of using the following special legal methods in the process of analysis of the model of transitional justice: formal-legal method, method of evolutionary epistemology and axiological method.

Key words: general scientific methods, research methodology, international legal phenomenon, transitional justice, special legal methods, scope.